

СВЯТКОВА ГОСТИННІСТЬ У ПОБУТОВІЙ КУЛЬТУРІ ХІХ СТ.

Розглядаються особливості святкової гостинності українського народу та розкриваються її прояви в народній побутовій культурі ХІХ ст.

Ключові слова: *святкова гостинність, свято, народна побутова культура, традиції, ритуали.*

Рассматриваются особенности праздничного гостеприимства украинского народа и раскрываются его проявления в народной бытовой культуре ХІХ в.

Ключевые слова: *праздничное гостеприимство, праздник, народная бытовая культура, традиции, ритуалы.*

The festive hospitality of the Ukrainian people and disclosed its manifestations in popular culture of ХІХ century household.

Key words: *hospitality festive, holiday, home folk culture, traditions and rituals.*

Актуальність. Соціокультурні трансформації, що відбуваються як в Україні, так і у світі, зумовлені глобалізаційними процесами, інтенсивним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, що, попри можливі загрози і виклики, пошуки адекватної на них відповіді, потребують розробки ефективної культурної політики держави, яка значною мірою повинна орієнтуватися на збереження й відтворення традицій, культурних надбань українського народу в нових історичних умовах ХХІ ст. Усе це передбачає звернення до традиційної побутової культури українського народу, яка формувалась як поєднання різних сфер людського життя і тому її можна розглядати як сукупність громадського і сімейного побуту, поселення, житла і харчування. Гостинність, як органічна складова побутової культури, об'єднує їх в одне ціле і поділяється на святкову і повсякденну.

Водночас феномен свята — основа й форма буття будь-якої культури, синтез соціального і духовного, універсального і конкретно-історичного. Будучи універсальною категорією, що має в будь-які часи і епохи певний глибинний зміст, натомість постійно розвивається.

Звернення до дослідження свята, як і святкової гостинності, її еволюції в українській культурі сприяє виявленню традиційних стереотипів святкової поведінки, традиційних цінностей, національних образів культури, дозволяє змодельовати ті культурні ситуації, які стануть адекватним відзеркаленням сучасності. Осмислення святкової гостинності з позицій культурології надає змоги розглядати цей феномен у всьому різноманітті проявів. Виявляючи культурологічні параметри святкової гостинності в різних соціокультурних контекстах, необхідно позначити при цьому початкову точку співвідношення в опозиції «свято-гостинність».

Святкова гостинність українців, формування її традицій почали досліджувати в межах етнографії XIX ст. Етнограф, фольклорист, історик, професор Харківського університету М. Ф. Сумцов у зібранні праць «Культурные переживания», опубліковані в історичному журналі «Киевская старина» 1889 р., розкриває свої спостереження щодо обрядів, звичаїв і повір'їв, зумовлених календарними святами, які мали місце у святковій гостинності [16, с. 411]. Саме наукове обґрунтування досліджень допомогло М. Сумцову досягнути глибинний духовний зміст колядок і щедрівок, прихований під релігійними нашаруваннями. «Печать духу народного, — писав М. Сумцов, — лежить на всіх колядках і щедрівках. У них — побутова правда ...» [17, с. 261].

Етнограф, історик М. А. Маркевич розпочинає свою працю «Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян» в контексті святкової гостинності і з першої сторінки неначе вводить читача в минуле: «Пусть вообразят мои читатели, что нынче утром начался 1850 год по Р. Х. Мы с ним проживем жизнью малороссийскою со всеми прихотями, предрассудками, поверьями, обычаями, играми, перешедшими к нам от предков наших» [13, с. 1]. Автор зауважує, що в період календарно-обрядового циклу зимових свят під час ритуальних обходів осель українців виконувалися колядки — календарно-обрядові пісні: «Дівчата підходять до вікон хат й співають пісні: до господаря, до господині, до сина, до доньки. Пісень таких вельми багато, називаються вони колядками» [13, с. 22].

Митрополит Іларіон (І. І. Огієнко) у праці «Дохристиянські вірування українського народу» в розкритті значення святкування так званих «Храмових Празників» акцентує на впливі язичницького періоду на формування традицій святкової гостинності і зауважує, що ця остання стає невід'ємною складовою способу життя українців, їх світосприйняття: «Святкування так званих Храмів чи Празників, днів Святих, на честь яких побудовано Церкву, часто нагадує первісну жертвну трапезу, та ще з варенням меду. Коли п'ють, то до чарки ще й тепер приговорюють: «Дай боже!» (може старе: Дажь-боже!) й т. ін.» [6, с. 172].

Етнограф В. П. Милорадович у праці «Життьє-бытьє лубенского крестьянина» зазначає, що характерним для святкування Щедрого вечора був прихід Меланки з Василем, котрі сповіщали господарям про настання торжеств (т. зв. «гостини Меланки»). Меланку зі світою одарюють паляницями, ковбасами та дрібними грошима [10, с. 187].

Етнограф, письменник О.Афанасьєв-Чужбинський у нарисах «Поездка в Южную Россию» 1863 р., згадує про обрядовість у житті українців, пов'язану зі святковою гостинністю і зауважує, що, попри набожність, українські селяни зберегли деякі язичницькі обряди, наприклад, колядування: «Колядки, ймовірно, були настільки необхідні народу, що духівництво, втративши надію викоринити цей

звичай, склало багато пісень у дусі християнства, й таких більше дійшло до нашого часу» [2, с. 41].

М. Грушевський у своїх мемуарах «Із літературної спадщини» описує святковий стіл на Свят-вечір: «Ось й усе здаецця — стоїть великий стіл, білою як крейда, настількою застелений, три свічки горять, вилискуюцця талярки, ложки, ножи; страви поставляно скрізь, парниця борщ, риба варена й смажена, пироги, каша... Стоїть кислий, смашний дух од тільки що украяного хліба...!» [12].

О. Ф. Кувеньова в історико-етнографічному нарисі «Громадський побут українського селянства» розглядає особливості святкової гостинності, описуючи звичай святкування традиційних для кожного села «храмових» свят, під час яких кожна хата приймала гостей (родичів, друзів, добрих знайомих з навколишніх сіл) [7, с. 51]. Розкриваючи специфіку святкової гостинності, дослідниця розглядає ритуальні складові святкового дійства: запрошення, поздоровлення, побажання, гостинець — «коляда» [с. 47].

У праці «Українське народознавство» під загальною редакцією С. Павлюка акцентується на значенні в духовному житті українського народу архетипів доброї матері, трійці, відображення яких на побутовому рівні трапляється у святковій гостинності, зокрема в колядках, де згадуються три свята, на які колядники приходять у гості — Різдво, Василя, Водохреща [19].

Учений, етнограф В. І. Наулко, автор численних публікацій із питань історії і теорії української культури, зосереджує увагу на особливостях побутової культури, зокрема й українську святкову гостинність. Так, у праці «Культура і побут населення України» він розкриває специфіку святкової гостинності, пов'язує її з давніми аграрно-новорічними обрядами, що містили ідеї родючості [8, с. 105, 136].

Вітчизняна дослідниця національної української кухні Л. Ф. Артюх у своїй книзі-альбомі «Традиційна українська кухня в народному календарі» особливу увагу приділяє ритуальним святковим стравам українців: «На Різдво і Новий рік їжа була скромна, на Хрещення і Святвечір — пісна. Обов'язковими ритуальними стравами на цих святах були кута і узвар» [1, с. 11].

Науковець зауважує, що протягом Сирного тижня або Масляної (Масниці) (останній тиждень перед Великим постом) у селах влаштовували гостини, на яких головною стравою були вареники із сиром і сметаною: «За звичаєм, цього тижня вже відмовлялися від м'ясної їжі, проте наставало справжнє свято молочних продуктів, що й дало назву цим дням. Не їли ні м'яса, ні сала, ні навіть жирів тваринного походження, лише яйця, без яких не обходилося тісто для випічки, млинців і вареників» [1, с. 54].

О. В. Терещенко, відомий у ХІХ ст. дослідник звичаїв російського народу, писав для порівняння про Україну: «У Малоросії святкують Великдень веселіше і заможніше, як на півночі.... Під вагою

великодніх наїдків та напоїв гнуться столи, і все це не відбувається протягом цілого тижня» [18, с. 574–575].

Відомий український письменник-етнограф В.Скуратівський, автор праць «Святвечір» та «Український народний календар», описує свята й обряди, що розкривають духовний світ українців, як божий дар, серед яких поряд із добром, щедрістю, ширістю, милосердям, співчуттям — гостинність [15].

Мета статті — розглянути святкову гостинність як унікальний феномен української традиційно-побутової культури XIX ст.

Побутування свята визначається смисловим полем тієї культури, в якій воно існує. У святкових типах життєдіяльності, поведінки і свідомості формуються і набувають відносної самостійності соціально-суб'єктивні аспекти життя суспільства. Свято акумулює, відображає, репрезентує філософські, соціальні пошуки епохи, зміну відносин особистості і суспільства. Розвиток культури не тільки не знімає, але ще більше актуалізує питання про значення свята і його сутності. Порівняно з повсякденністю свята досить короткотривалі. Саме в них найяскравіше і найповніше розкриваються побутові традиції, різноманітні зв'язки людей один з одним, устрій життя, прагнення, інтереси, естетичні смаки, рівень розвитку суспільної та індивідуальної свідомості, світогляд особистості, риси моралі, виховання.

Після прийняття християнства визначено коло святкування, а водночас і саме життя, його побутова культура, форми святкової гостинності. Значна кількість християнських свят хронологічно збігалися з дохристиянськими, що надавало їм нового забарвлення: «У межах звичаїв і вірувань поставало Різдво, Великдень, Трійця, Спас і Покрова. З кожним з цих великих Свят, не дивлячись на їх Християнське значення, згадувався і старий побут, дохристиянський, що набув форми Православ'я» [11].

Святкова гостинність передусім пов'язана з календарними святами. Приводом для святкової гостинності були великі релігійні свята — Різдво, Новий Рік, Водохреща, Масляна, Великдень, Трійця, храмові свята; недільні дні, а також сімейні урочистості — весілля, родини.

Важливого значення набувало святкування всією сім'єю християнських свят у зимовий період — Святвечір (Свята вечеря, «багата кутя»), Різдво («коляда»), Новий рік («багата кутя»), Хрещення («голодна кутя»). Однак особливого значення надавалось Святвечору, коли передбачалось неухильне дотримання господарем і господинею ритуалу святкової гостинності. Крім іншого, відбувалося згадування всіх покійних родичів, і лише після цього дозволялося сідати до столу.

Святвечір тому і називається святом, що в час Різдва все суще на землі — людина, весь рослинний і тваринний світ, — зустрічають народження світла Дажбожого Святою вечерєю і святою єдністю душі.

Свято світла Дажбога — свято предків, свято щастя і волі [4]. «Зранку 6 січня господар з новоспеченим хлібом, медом і маком, а син із запаленою свічкою тричі за сонцем обходили хату і весь двір. Після обходу урочисто заносили до хати небомолочений пшеничний чи житній сніп, що спеціально зберігали від обжинків. Сніп був бажаним «гостем родини». Від імені святкового снопа господар, переступаючи поріг дому, звертався до присутніх: «Віншую Вас із щастям, здоров'ям, з цим Святим вечором, щоб ви у щасті й здоров'ї провели ці свята і наступних діждали від нині за рік, доки нам Пан Біг визначив вік» [19].

Святкова трапеза напередодні Різдва — Святвечір — відбувалася в сімейному колі. Згідно з народними уявленнями, всі предмети, що стосувалися обрядового столу, набували чудодійної сили. Господиня готувала стіл до вечері: насипала жменю пшона, клала по кутках зубці часнику, грудки цукру, стелила сіном («бабою»), застеляла святковим обрусом. Лише тоді подавала святковий хліб («калач», «карачун», «Василя»). Поруч з калачем засвічували свічку. Помолившись і згадавши всіх покійних родичів, сідали до столу [19; 1, с. 11].

На Різдвяну Вечерю в слов'янських народів, зокрема й українців, значного поширення набула практика ритуального запрошення померлих родичів, тварин, птахів чи природних стихій (морозу, вітру, хмар), що забезпечувало зв'язок із потойбічним світом. Покійні родичі, потрапляючи до потойбіччя, перетворювались на захисників родини в реальному житті. «Померлий, переходячи до іншого світу, ставав людиною незвичайною, дуже сильною, і робився охоронцем свого роду... з такої віри... постав культ предків. Дух свого родинного предка був одним із перших шанованих духів» [6, с. 233]. Міфологізація гостя була зручною моделлю для спілкування не тільки з живими, а й з померлими людьми, божествами, демонами, вигаданими істотами і навіть природними явищами.

До Святої вечері, як зазначає Л. Артюх, готували дванадцять пісних страв, саме через їх чисельність це свято називали «багатою кутею». Обов'язковими ритуальними стравами були кутя і узвар [1, с. 1]. Детально описує святкову трапезу на Різдвяну Вечерю подає М. Грушевський у своїх споминах «Із літературної спадщини»: «Помолившись, стала вечерю збирати. Засвітила свічки, до печі пішла, витягує з гарячого, сухого духу чавуни й горшки, переглядає усяку страву... Гаразд, усе гаразд — не перепеклися пироги — капусту здаєця крізь тісто видко, й борщ, й каша; й кутя — наче не варена, кожне зернятко особне, не липнить, не збілося... Й узвар якраз на порі — не пахнуть угіллям сушени груші. Пара пішла од страви, й кисла й солодка, й од олії, й од меду, усе перемішалось, аж слина котиця з голодного рота» [12].

На побутовому рівні у святковій гостинності функціонує архетип трійці, який виявляється в образі господаря або гостей у думках,

народних піснях, колядках. З яскраво вираженим національним колоритом згадуються три свята — Різдво, Новий рік (Василя), Водохреща в колядках: «За особливу честь було приймати гостей на зимові свята, що надзвичайно виявлялося в різдвяних колядках. Крім самих колядників, до господарів приходять Господь, Божа Мати, святі, ангели, і навіть самі зимові свята — Різдво, Новий рік і Хрещення» [3, с. 36].

Колядники, як гості, ходили від хати до хати, славлячи господарів-трудолюбців, бажаючи їм урожаю і багатства, на щастя і добро богам і людям. У піснях колядників називають «дорогими, добрими, бажаними гостями», «святими, непростими гостями», «Божими слугами», «посланцями з неба, котрі приходять тільки один раз у році». Свій прихід у дім колядники порівнюють з відвідуванням його самим Богом. Обов'язкове пригостання колядників було надійною запорукою подальших успіхів господарів, тому після поздоровлень, величання і побажання сімейного щастя, благополуччя, вони одержували гостинець — «коляду» (хлібину, шматок сала чи ковбаси, пиріг тощо, а діти — ласощі) [7, с. 46; 19, с. 130–134; 8, с. 162; 1, с. 11].

У перший день Нового року (Василя) рано-вранці хлопці-підлітки, «посівальники» ходили по хатах, посипали людей і житло збіжжям, доброзичливо бажаючи доброго здоров'я, щедро врожаю: «Сію, сію, посіваю, З Новим роком всіх вітаю». За ці вітання щедрувальників запрошували до хати та щедро обдаровували цукерками, бубликами, медяниками, дрібною монетою. І нині подекуди існує давній обряд полазника — зустріч першого відвідувача хати напередодні Різдва або Нового року. Якщо полазник — людина щаслива, то і в хаті будуть багатство, вдача та здоров'я; якщо та людина миршава й неповажна, то з нею до оселі прийдуть злидні та хвороби [8, с. 161].

Протягом Сирного тижня або Масляної (Масниці) (останні сім днів перед Великим постом) у селах влаштовували святкові гостини, на яких, як зазначає Л. Артюх, головною стравою були вареники із сиром і сметаною: «Протягом усієї Масниці годилося щодня готувати макітру вареників із сиром, щедро присмачених вершковим маслом чи сметаною» [1, с. 54].

Піст у системі харчування українців свідчить про вияв їх релігійності, що особливо характерно для Великого передвеликоднього посту. На обов'язковість дотримання його приписів звертає увагу у своїх відомих «Альбомах» французький лікар Де ля Фліз: «У цих місцевостях уже з давніх часів звикли відмовляти собі в певній їжі, суворо дотримуючись постів по кілька разів на рік...» [5, с. 656].

До святкової гостинності, пов'язаної з весняним відродженням природи, належить Великодне свято, що виникло достатньо давно, вшанування народом червоного яйця, яке було символом сонця, джерелом усієї життєдайної сили в природі, своєрідним очищенням після зимового періоду, символом весняного оновлення. На Великдень

відчиняли всі вікна, щоб життєдайне Сонце і добрі духи принесли добробут та багатство в оселю [9].

У Великодній ранок із приготовленими звечора кошиками йшли до церкви. «На Великдень освячується стародавня християнська їжа: паска, порося, ковбаси, крашанки, сир» [6, с. 287]. Після урочистого освячення пасок поверталися до оселі, сідали до святкового сімейного столу: «Повернувшись з обідні «з свяченим» господар першим входить у хату, каже «Христос воскрес», палить ладаном і запалює воскову свічу» [10, с. 206].

Особливим символом Великоднього свята були насамперед пшанки та крашанки на застеленому святковому столі. Засмажене в печі порося, запечені окорок або шматок м'яса, сало вважали обов'язковими пасхальними стравами. «Пасхальний стіл складається з різноманітних пшеничних хлібів, яєць, молочних і м'ясних страв. Головною м'ясною стравою недільного столу є свинина у вигляді печінки, сала і ковбас» [10, с. 204–205]. Загальнолюдська ідея відродження Бога, людини, природи, доброти і примирення не зникла, а розвинулася у святковій гостинності на власних теренах і надала Великодню в Україні неповторного колориту.

Широту української гостинності Великодню описує Л. Артюх: «У кілька рядів ставлять на стіл паски, що пеклися на різних солодощах та пахучих коріннях. Разом із паскою, в котру встромлена гілка свяченої верби і воскова свічка — тарелі яєць, пофарбованих у різні кольори: жовтий, синій, червоний; начинене порося з хроном у зубах, а по боках зелень і овочі; смажена гуска, індик, телятина, вуджена свиняча шинка, ковбаса, сало, шматок чорного хліба, солодкі пиріжки, сир, сметана, сіль, карафка з горілкою, настоянки та наливки» [1, с. 116–117].

Святкова гостинність українців на зелені свята Трійцю та Купала зберегла прадавні обряди та звичаї поклоніння деревам, рослинам. Освяченими квітами, зеленими гілками липи, клена, берези, калини прикрашалася хата, а підлогу посипали травами, перемішуючи їх з терпкою м'ятою — своєрідними рослинними оберегами [7; 9]. Якщо взимку основним місцем гостинності була святкова оселя, то в теплу пору року святкове дійство переносилося до церкви, на сільській майдан, до води. Біля водоймища або криниці відбувалися купальські обрядові дії святкової гостинності українців у день Купала, які ототожнювалися з водною стихією. З водою пов'язані обряди, приурочені до дня Богоявлення, Йордану або Водохреща (19 січня), як називали цей день у народі [9; 14].

Святкові гостини влаштовували в день Преображення Господнього, на Спаса (19 серпня), коли люди після церковного богослужіння, виходячи з храму, обмінювалися та пригощалися посвяченими осінніми дарами, обдаровували ними бідних, наділяли жебраків, гостювали. Вірили в те, як стверджує Л. Артюх, що чим більше

роздаси, тим кращій урожай матимуть наступного року: «Після церковної відправи вдома влаштували гостини. Готували борщ та інші страви, але обов'язково на столі були всілякі пироги з яблуками, вареники з яблуками й медом, свіжі яблука та груші» [1, с. 172].

Традиційною формою святкової гостинності були також храмові свята на честь дня святого, ім'ям якого названо сільський храм (церкву). Церковні свята з їх заборонаю працювати протиставлялися нелегкому селянському повсякденню. Відвідування служби, вмивання, одягнення святкового одягу було для селянина своєрідним «виходом у світ». Розпочиналося свято в церкві, до якої приходили на урочисту службу з нагоди «храму» односельці. У ці дні майже в кожній хаті приймали гостей (родичів, друзів, добрих знайомих із навколишніх сіл). До приходу гостей ретельно готувалися: спеціально пекли хліб, готували святкові частування, щоб «як годиться» почастивати гостей. Гості також приходили з подарунком, який був простим: окраець хліба та горілка. Господарі на закінчення застілля «віддарювали» гостей — калач хліба і пироги. Гості, у свою чергу, зверталися до господарів, — «Приходьте вже ви до нас» [7, с. 51].

Обов'язковим компонентом святкової гостини була трапеза. «Гостей, котрі зібралися на свято, господар запрошує до столу в такій формі: «Бог благословить, а хазяїн велить — корміться, Господа! Прощу покійно, чим багатий, тим і радий, — звиняйте» [10, с. 195].

Ритуал приймання гостей значно ускладнювався, коли ті приходили з нагоди родинного чи календарного свята. «Коли ж прийняття святкове, наперед призначене, страви мусять бути багатші, а буденна їжа не дається. Щирість до гостя треба показати не тільки ласкавою мовою, але й всім тим, що ставиться й кладеться на стіл» [6, с. 351]. Господарі при цьому, зазвичай, не сідали до столу, а прислугувували, весь час припрошуючи гостей, які під час подавання кожної нової страви чекали запрошення і починали їсти тільки після двотриразової «принуки». «А гості, коли їдять, мусять їсти без поспіху й відтягатися з їдою і зажною стравою чекати господарєвого припрошення, чому господар обов'язаний до всього припрошувати гостя. Коли гостина святкова, парадна, діти за стіл не сідають, так само й господарі: господиня подає їжу й припрошує до неї жінок, а господар — припрошує чоловіків. Нечемно гостеві що будь брати зо столу самому, без припрошення» [6, с. 351]. Сигналом до закінчення трапези вважалось подавання хліба із сіллю. Словами «хліб і сіль» або «Спасибі за хліб, за сіль, за кашу і милість вашу» гості дякували господарям за гостину і гостинність.

Таким чином, специфіка святкова гостинність українців зумовлена складовими традиційної побутової культури та формувалася в сукупності громадського і сімейного побуту з урахуванням природно-календарного циклу.

Зумовлена специфікою земельно-майнових відносин та сімейними стосунками, релігійними віруваннями, святкова гостинність поєднала різні сфери життєдіяльності як окремої людини, так і всього українського народу.

Перспективами розвитку подальших досліджень є розширення уявлень про святкову гостинність, її місце в структурі гостинності українців, уточнення культурологічного змісту понять «святковий ритуал», «святкова трапеза».

Список літератури

1. Артюх Л. Ф. Традиційна українська кухня в народному календарі / Л. Ф. Артюх. — К. : Балтія-Друк, 2006. — 232 с.
2. Афанасьев-Чужбинский А. С. Поездка в Южную Россию. Ч. 1. Очерки Днепра / А. С. Афанасьев-Чужбинский. — 2-е изд. — СПб. : Изд. А. Ф. Бабунова, 1863. — 468 с.
3. Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка / Олена Боряк. — К. : Либідь, 2006. — 328 с.
4. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. — К. : Либідь, 2002. — 664 с.
5. Де ля Фліз Д. П. Альбоми. Т. 2 / Д. П. Де ля Фліз [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукописів. — К., 1999. — 686 с. — (Етнографічно-фольклорна спадщина).
6. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : іст.-реліг. моногр. / митрополит Іларіон. — 2-е вид. — К. : Обереги, 1992. — 424 с.
7. Кувеньова А. Ф. Громадський побут українського селянства : іст.-етногр. нарис / А. Ф. Кувеньова. — К. : Наук. думка, 1966. — 136 с.
8. Культура і побут населення України / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко [та ін.]. — 2-е вид., допов. та переробл. — К. : Либідь, 1993. — 288 с.
9. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. — К. : Зодіак-ЕКО, 1995. — 368 с.
10. Милорадович В. П. Життя-бытє лубенського крестьянина / В. П. Милорадович // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. — К. : Либідь, 1991. — С. 170–341.
11. Миролобов Ю. Русский языческий фольклор : очерки быта и нравов / Юрий Миролобов. — М. : Беловодье, 1995. — 320 с.
12. Михайло Грушевський. Із літературної спадщини / ред. Л. Винар ; упоряд.: Г. Бурлака, А. Шацька. — Нью-Йорк. ; К. : Книга, 2000. — 416 с.
13. Обычай, поверья, кухня и напитки малороссіян / сост. М. А. Маркевич. — Репр. воспр. изд. 1860 г. — К. : Добровол. о-во любителей кн. УССР, 1991. — 174 с.
14. Пономарьов А. П. Етнічність та етнічна історія України / А. П. Пономарьов. — К. : Либідь, 1996. — 272 с.
15. Скуратівський В. Святвечір. У 2 кн. Кн. 1 / Василь Скуратівський. — К. : Перлина, 1994. — 288 с. — (Українська пізнавальна бібліотека «Земляни». Серія «Українці»).
16. Сумцов Н. Ф. Культурные переживания / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. — 1889. — Т. 28, № 1. — С. 64–89.

Розділ 1. Теорія та історія культури

---

17. Сумцов Н. Ф. Научное изучение колядок и щедривок / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. — 1886. — Т. 14, № 2. — С. 237–267.
18. Терещенко А. В. История культуры русского народа / А. В. Терещенко ; подгот. текста, совр. версия А. Терехова, Н. Любимова. — М. : Эксмо, 2007. — 729 с.
19. Українське народознавство / за ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. — Л. : Фенікс, 1994. — 608 с.

Надійшла до редколегії 17.01.2014 р.